Будівничий Марко з Кам’яного нічого не кохав за своє життя так глибоко й постійно як один зі своїх витворів, передостанню будівлю свою.

Вона справді була неабиякою. Не такою звичайною, як всі ті інші, що стояли колом понад майданом чи тяглися всюди по вулицях Кам’яного. Її завітне можна було й порівнювати поміж себе. Бо що спільного можна було винайти в отих одноповерхових, присадкуватих хатинах, однотонних по своїх фарбах і одноманітних по конструкції з його витвором?!

То була єдина будівля на все Кам’яне.

Вона стояла посеред розлогого майдану, що виявляв з себе досить значну горбину. На вищій точці її. Висока, в три повних надземних поверхи й четвертий льоховий; розлога, на кілька десятків сажень довжини, немов цілий квартал з незчисленною кількістю однотожніх невеликих вікон, з гуртом димарів, хаотично розкиданих по плоскому дахові; огороджена високими мурами з залізними воротами в них, пофарбованими в чорний колір. Вся кремезна, міцна, непохитна. Бо з цеглини якої складалась! Не з покиді там якоїсь, а з першого сорту. Цеглина в цеглину подавалась з тої, що готувалась на особливе замовлення й комісією ще приймалась. Та й цементом зв’язана добре. Немає ані щілини в стіні. Солідна робота. Для неї ніщо буйні вітри, що віють зимою над Кам’яним, як і бурхливі весняні заливи. Вона не то, що оті нікчемні оселі, розкидані навкруги, зложені з ріжного хламіття, стиснуті наче чимсь дуже важким. І які швидко розваляться під руйнуючою силою часів. Ні, його, Маркова робота, не така! То єдина на все місто. Вона триматиметься непохитно проти ворожих сил природи. Її вистарчать на довгі віки! Він це знає добре, бо він ходив по мурах, доглядав за роботою, турбувався про те, щоб усе вийшло міцно, солідно, якнайкраще.

Висока й розлога, розрахована на багатьох мешканців, пофарбована в білий колір, стояла вона завше спокійна, уперто-мовчазлива, дивилась численними вікнами своїми на всі чотири сторони, що стелилися перед нею. Вона стояла немов на охороні спокою та порядку всього людства Кам’яного й шляхів, що йшли понад ним.

І сягала далеко з вищої точки горбини. За кілька верст уже дивилася на тих подорожніх, що прямували шляхом до міста чи проїжджали оддалік залізницею. І своєю незвичайністю свідчила їм, що і тут у місті є те що має кожне місто великої держави.

Особливо вона кидалася в очи тих, хто, вперше увійшовши в Кам’яне, розглядає його вулиці та майдани. І зрозуміло. Бо тільки цей витвір не губився в масі, а кидався людям прямо в вічі. Тільки він опукло виділявся своєю незвичайністю.

Всі мешканці Кам’яного і навіть селяни близьких і далеких сел добре знали його. Не тільки дорослі, але й юнаки. Коли б який подорожній запитав би на вулиці юнака про те, де знаходиться той самий Марків витвір, він негайно дав би вичерпну відповідь. Без вагання справив би його на майдан. Коли селянам доводилось бувати по якихсь справах у Кам’яному вони ще в дорозі умовлялися зупинитись там, на майдані, унизу проти неї. Якщо з батьків хто посилав у місто своїх малих до крамниці тощо, то казав що треба йти через майдан повз неї самої.

Часто згадували її мешканці Кам’яного, як єдину ознаку на майдані, хоч чимало було там ще й інших.

Це добре знав Марко, це його втішало. Давало йому задоволення й упевненість, що його витвір дійсно ж не такий звичайний, як ті інші, що губляться поміж себе і про існування яких ніхто і не згадує.

Так! Його, Марків, витвір єдиний у Кам’яному, відомий для людності. І він кохав його тихо, постійно. Коханням щасливим і рівноважним, без бурхливих поринань і болючих сумнівів чи страждань.

Щоб ясніше можна було бачити всі риси його, Марко оселився якраз проти нього у найманій кімнаті внизу на майдані. З вікна оселі відкривався у повній силі його витвір, кремезний, похмуро-величний, зо всіма подробицями.

Він любив дивуватися на нього зі своєї кімнати. Ставши біля вікна уважно вдивлявся в нього. Спочатку кидав зір на весь фасад, далі переходив до частин його, спинявся на мурах, кутках, дахові й трубах, що сходили додолу кількома рівнобіжниками. Мисленно уявляв собі величезну роботу, силу людської енергії й матеріялу, що довелося витратити на нього. Потім ще раз спинявся на фасаді. І вдоволений, з усмішкою закоханого повторював в кількасотий раз.

– Славна робота! Чудесна робота! Вистарчить її на кілька поколінь людства. Будуть вони довго згадувати будівничого Марка. Ім’я його довго буде жити. Не замре швидко, як тих, що майстрували нікчемні хатини, розташовані по місту.

Часто любив він дивуватися у пізній вечірній час. Коли місто, огорнуте густими сутінками ночі, засипало поволі й навкруги гасло світло в оселях – там, на вищій точці горбини все ще світилося. З ліхтаря, що стояв біля кремезних воріт, як і численних вікон виходило бліде світло, падало в найближчі хвилі сутінок і, змагаючись з ними, надавало оточенню таємничого вигляду.

В той час будівля видавалась ще більш високою, кремезною, похмуро-суворою.

– Так! – з погордою казав тоді Марко, – то вона лише єдина не спиняє життя, не знає втоми, невпинно пильнує над повитим сном містом.

В своєму коханні він знаходив не лише втіху, вдоволення. Споглядаючи на величність і кремезність свого витвору, він відчував, як росла міць в його руках, наче вливалася в жили з світловими враженнями, як мозок працював жвавіше, як сміливіше малювалися пляни, швидше вкладалися в пічні закінчені форми.

Це відбивалося в рухові його тіла, в ході, поважній, спокійній. Надавало певності думкам, сповіщало віру в задумане, віру в свої власні сили. І тому, коли часом йому доводилося чути від мешканців Кам’яного скарги на життя, на труднощі, він мислив, що Будівничого Марка це ще не дуже обходить, не дуже турбує. Його не злякають ті труднощі, бо він може творити не абищо…

Раз з Марком зчинилася несподівана пригода, яка порушила його спокій, рівновагу. Увесь склад його життя.

Він повертався з міста до своєї оселі. Йшов через майдан, і там на горбині, недалеко од муру, стрілася йому купка людей, що прямувала до брами. Незвичайна була та купка. Не така, як от часом можна стрінути де-небудь на вулиці. Маркові наче такої не доводилось ще бачити. Принаймні не кидалось йому в очи. То було кілька чоловік озброєних, у солдатському одягу, з яких двоє на конях, один спереду гуртка, другий позаду, а посеред них один беззбройний, оточений першими. Це був чоловік, може, його літ, так років за тридцять, з маленькою русявою борідкою. Він йшов без шапки на голові, з розкуйовдженим волоссям, у зверхній сорочці, підперезаний ремінцем. І босий. А руки йому було звернуто на спину й зв’язано мотузком.

Коли Марко порівнявся з гуртком, очи його стрілися з очима того чоловіка. Цей звів угору задумане обличчя й глянув на нього блискучим зором, повним суму й страждання. І наче докору. Марко опустив свої очи, але відчув, як щось наче упало йому в душу й запекло.

"Невже ж це він, – подумав, глибоко вражений несподіваним явищем. – Невже ж це Середа, вчитель з-під Кам’яного, той самий, з яким він разом, ще хлопцем, вчився тут у початковій школі. Невже ж таки він", – не насмілюючись запевнити себе в тому, що то справді був "він", міркував Марко. І якось несамохіть спинився. Хотів наче щось крикнути та не крикнув чомусь. Не повернувся язик, не розкрилися губи, увірвалося наче щось у горлі. Зупинившись, озирнувся. І почув як клацнув замок на воротях, заскрипіла важка хвіртка кремезної брами та відчинилась. Як беззбройний переступив через поріг і зник десь за брамою. Як хвіртка знову заскрипіла, клацнула зубами, замкнулася. Як повернули назад озброєні, пішли у місто.

Нерішучими кроками дійшов він до своєї оселі й звалився на ліжко, наче тяжко втомлений. Намагався забути зустріч, перемогти враження іншими спогадами.

Надвечір був піднявся й хотів приступити до праці, до складання плянів. І не міг. Не міг зосередити думок на задуманій праці. Вони двоїлись, розбігались.

Його приваблювало подивитись на свій витвір, як це завше робив, будучи дома. Хотілося дістати надхнення для праці. Його штовхало до вікна, але разом з тим щось заважало зробити крок, щоб кинути зір на майдан. Він вагався. Але врешті переміг, зважився. Став коло вікна й пильно поглянув.

Сонце ховалось за обрій. Внизу розійшлись передвечірні, ледве помітні сутінки й поволі повзли вище. Дістали навіть горбини. Обгорнули вже собою перші поверхи будівлі. Лише на верхніх грало ще проміння. Пасмами падало на дах. Чудними, ріжнокольоровими іскрами відбивалося в склі, золотом, сріблом обливало його. Здавалось верхній поверх був огорнутий полум’ям, що стрибало по дахові й мурах, – вилося по вікнах, не руйнуючи їх.

– Чудесна робота, – проговорив захоплений Марко, але раптом відвернувся од вікна з перекрученим обличчям. Його погляд упав був на одно з вікон і зустрівся з тою ж самою людиною, що зустрів на майдані. Вона стояла коло вікна третього поверха, схиливши голову до шибки. Наче очима шукала когось.

Марко ухилився, зрозумівши, що можливість зустрітися з зором цієї людини й була тою причиною, яка відбирала у нього бажання поглянути у вікно.

Тихо ступаючи по підлозі, якось крадькома, зігнувшись, забрався у куток кімнати. Хотів позбутися враження, і не міг. Перед ним малювалась сама картина. Висока будівля, огорнута знизу передвечірніми сутінками, згори залита мільйонами іскор. А в третьому поверху її людина, з зором, устромленим на нього.

Щоб уникнути того зору, не бачити зовсім картини, він затулив руками очи й сидів довго, мовчазливо. Але чим довше залишався в такому стані, тим більшої яскравості набирав малюнок. Спочатку будівля видавалася без оточення й ґрунту. Наче пливла у повітрі, тихо та рівно. Потім спинилась. А разом з тим з’явились білі кремезні мури, залізна брама, високий ліхтар біля неї і людина з гострим, пронизуючим поглядом, повним суму й докору.

Марко відвів руки від обличчя, струснув головою, змагаючись розвіяти враження. Підвівся, швидким рухом дістався до вікна, спустив штору. Вперше за весь час свого перебування в оселі.

– Дурниці! – промовив штучним голосом. Чому власне приймати це все так близько на себе. Хіба він в цьому винний. Нехай дивиться… Він нічого не зробив шкідливого…

Засвітив світло. Порився у скриньці з ріжними речами, знайшов ілюстрований журнал "Ниву", почав перегортати. Розглядав малюнки,

але мало розумів їх, бо не міг скупчити уваги. Тому через кілька сторінок не міг пригадати, що було на перегорнутих. Він бачив виразно лише високу будівлю з кремезними мурами і людину у третьому поверху. І як не змагався, щоб вона щезла з його уяви, скільки не перегортав сторінок журналу – нічого не міг зробити. Вона стояла перед ним непорушно, в незмінному стані, пронизуючи його своїми гострими очима.

Марко з ненавистю шпурнув журнал, підвівся з-за столу, почав швидко ходити з одного кутка кімнати до другого, повторюючи невпинно: раз, два, три. Потім зменшив кроки, став тихше ходити, наспівуючи ріжних пісень, молитов, то промовляючи вірші, які спадали йому на пам’ять. Спочатку проспівав нерішучим голосом, прислухаючись до згуків "Реве та стогне Дніпр широкий", після цього переказував молитву "Отче наш, коли є на небі – дай нам хліб". Потім раптом перейшов до арії "Он слишит райскіє напєви", промовляв "Вірую". Проспіване знову повторював, добавляючи нових пісень і молитов. Все це тяглося одно за одним. За молитвою – пісня, за піснею – вірш, потім молитва. Усе це зливалося в одну безперервну гаму згуків і слів. А Марко все ходив і в якомусь нестямному захваті механічно повторював слова, викидав тисячі згуків, наче змагався звільнитися разом з ними од чогось стороннього, що ніби застряло йому в горлі. Наче хотів заглушити якийсь чужий голос, що не давав йому спокою.

Утома поволі приборкала його. Спочатку вступила у ноги, сплутала їх, розійшлась по тілу. Опанувала його. Голова стала важкою, ноги кволими, згуки переривались частіше, робилися більше тихшими, недоладними. Нарешті спинилися зовсім.

Марко безсилий повалився на ліжко.

Дрімота змінило утому. Великими шматками густого павутиння спускалась згори, зо стелі кімнати. Падала на ліжко стелилась по підлозі, заволікала увесь простір. Врешті зовсім обступила Марка. Сховала його.

Але швидко, розтулюючи павутиння, з’явилась знову будівля. Марко вже побачив її.

Висока, кремезна, знизу в передвечірніх сутінках, зверху залита ріжнобарвним промінням. Сповзла наче з горба й стала унизу проти його оселі. Тільки на цей раз мала одно вікно. Замість численних вікон, що тяглися довжелезними рівнобіжниками від одного кута до другого – він бачив лиши одно – посеред фасаду. В ньому той самий чоловік. Випростав одну руку з мотузка до того довгу й тонку, що Марко наче ніколи не бачив такої. Простягнув її уперед, дістав аж до вікна його оселі. І якось швидко, несподівано підняв штору, опущену було з вечора. Став над вікном, очи у нього блищали, як дві свічки, засвічені серед мороку. Устромлені в Маркове обличчя – вони падали йому в душу, палили її. Він скорчився, підібгав ноги, натяг на голову ковдру. Причаївся. Хотів заховатися. Але з-під ковдри бачив блискучі очи, відчував пронизуючі погляди. Не міг довше лежати. Тоді висунув голову і тремтячим голосом запитав:

– Чого хочеш?

– Не знаєш? – докірливо промовив той. – Хіба не бачиш, де я? А коли б не ти, якби ти не будував її – я був би вільний.

Ще дужче затіпалось тіло Маркове, і він ледве чутним голосом знову запитав:

– Чого хочеш?

– Не розумієш хіба? Чи прикидаєшся? Щоб вона не стояла на майдані, щоб люди не знали її. Позабули. Ти мусиш її зруйнувати. Розумієш?!

Марко схопився.

На столі блідо горіла, засвічена з вечора лямпа. На стіні хиталася смуга соняшного проміння, що продерлося в кімнату крізь незакритий шторою шматочок вікна.

Погасив лямпу, схопив в руки картуз. Не вмиваючись, швидко вийшов з кімнати. Майже бігом перейшов через майдан, опустивши додолу очи. Зупинився був в задумі на розі двох вулиць, наче міркував кудою йти, потім махнув рукою й попрямував на базар. Там довго тинявся, роздивлявся на ріжний крам, торгувався за гребінці, за мило, хоч не мав в них нужди. І, не купивши нічого, пішов геть. Надумав був піти подивитись на роботу, що провадилась в одному помешканню. Та вернувся з дороги й зайшов до приятеля. Намагався бути веселим, багато говорив, сміявся. Але часом його увага спинялась на чомусь іншому, і він не до речі вимовляв: "Ти мусиш, каже, зруйнувати. А хіба ж можна це зробити". Коли ж співрозмовник, не розуміючи цих слів, перепитував його, він ніяково усміхався й відповідав, що то йому згадується, як одного разу на базарі сперечалися батько з сином. Заховуючи од стороннього ока щось йому одному відоме, продовжував штучно перервану розмову.

Увечері вертався до своєї оселі. Знесилений внутрішньою боротьбою. Але трохи вгамований денними враженнями й неперестанною балаканиною з приятелем, яка притягала до себе увагу, зменшуючи яскравість картин минулої ночі.

Він був тепер навіть трохи невдоволений на себе за те, що так легко міг віддатися грі хворобливої уяви, стати сміховищем для привидів.

"Ні, треба взяти себе в руки, – думав він дорогою. – Не можна піддаватися впливу усяких дрібниць, брати їх близько до серця. Бо що тоді буде за життя, коли так хвилюватися з кожного випадку. Тим більше, що нічого власне не сталося незвичайного, Стрілися… повели… а хіба ж він винний…"

Заспокоюючи цими міркуваннями, увійшов у свою кімнату. І, не засвічуючи лампи, почав був лагодитися коло ліжка, аби вкластися спати. Але раптом спинився.

– Стрілися… повели… – мимоволі промайнули ще раз ці слова, а затим з’явилась ціла картина.

Побачив того самого чоловіка з розкуйовдженим волоссям на голові і зв’язаними руками, побачив, як відчинялася залізна хвіртка кремезної брами, як той переступив через поріг і сховався за мурами. Як поглянув перед тим на нього своїми очима сумними, вогненно-вразливими, немов кинув у душу йому жаринку.

І щось урвалося в Марка. Прискорено забилося серце, щось стиснуло груди, замиготіло в очах. Мимоволі зробив крок од ліжка, спустився на стілець. Став кивати уперто головою, раз вгору, другий – вниз і пальцями потирати собі лоб, аби розвіяти уяву. Але швидко серед тьмяної тиші розітнулось шамотіння, а потім почувся далекий, все ще виразний голос:

– Ти мусиш її зруйнувати!

Наче йшов з-за вікна кімнати, з майдану.

Страх обгорнув його. Він схопився зі стільця та й застиг був на мент. Ноги немов прилипли до підлоги, руки опустилися безвладно, очи стали нерушимо-скляними. Потім тіло затремтіло, наче мороз пронизав його. Щось штовхнуло його дуже. Він подався до дверей, вибіг з кімнати.

Швидкою ходою, немов втікаючи від переслідування, проминув майдан і спинився на центральній вулиці Кам’яного. Між людьми в загальному русі гадав найти заспокоєння. Зменшивши ходу й тяжко дихаючи, потягся вперед по вулиці слідом за іншими. Зробив небагато кроків, як несподівано спинив його знайомий. Відділився з гуртка, що

посувався назустріч, підійшов до нього і напівголосно, якось таємниче, взявши його за ґудзики, промовив:

– А чули, Марку, новину? Середу, вчителя вчора того… знаєте… туди…

І, не доказавши, заблимав очима, наче натякаючи, що це ще не все, що йому ще щось відоме.

Марко рвонувся вперед, вимовивши тремтячим ледве чутним голосом:

– Пусти, поспішаю.

– Тікає, – хтось зауважив ззаду й нагло засміявся.

Він зробив вид, що не чув, і перейшов на другий бік, щоб не стрітися ще раз з цим гуртком. Убгав голову в плечі, якось холодно стало, опустив очи додолу й посунув далі. А щоб забутися, почав рахувати свої кроки. Налічив був до сорока, як до його слуху дійшли слова:

– Он іде, бачиш, зігнувся.

– Той самий, що, знаєш…

Вражений підвів очи й поглинув наперед, звідкіля почулися ті слова. Проминувши його, віддалялися дві чоловічі постаті. Одна з них обернулась, підвела руку, щось показуючи на нього, а друга захитала головою. Він ухилився вбік з пішоходів, щоб не так видко було. А коли ті зменшили ходу, спинився зовсім аби не наближатись до них. Спершись об паркан, простояв, аж поки чоловічі постаті зникли в темряві.

Тоді насунув капелюха на лоб, ще дужче втяг голову в плечі, поплівся вперед. І недалеко завернув у театр-кінемо. Купивши квиток на перше місце, сів за останній стілець в куток, де найменше було світла. Натомленими очима дивився на полотно. Як мінялись картини одна за другою під легковажно-веселі згуки музики.

Бігли швидко автомобілі по шляху, обсадженому, гіллястими дубами велетнями, неслися човни блакитними водами лісної річки, зникали десь в пишно-зелених берегах. Майдан розстелився широкий. Показались маленькі будинки розташовані колом понад майданом і один великий, в кілька поверхів, посеред нього, з довжелезним фасадом до глядачів. Виросли кремезні мури з баштами, залізні ворота з ліхтарем. Показалась постать в одному із вікон, наче схилилась до шибок, виглядаючи когось. Змалювалась велика будова зо всіма дрібницями й стала нерушимою, освітлена мільйонами іскор ранкового сонця…

Але в ту ж мить в театрі розітнулись незчувано істеричні вигуки. Марко, який сидів був в тупій задумі, схопився з місця й закричав диким голосом:

– Не треба! Що глузуєте – залиште мене! Чуєте, я невинний, невинний. Я той самий, розумієте… невинний. Одчепіться од мене, геть усі, чого придивляєтесь, я невинний…

Зникла картина, спинились музики, загомоніли глядачі, а Марко все кричав, вигукував ті ж сами слова, як виводили його з театру й садовили на візника, як везли його в участок за порушення громадського спокою та порядку в прилюдному місці.

Грудень, 1919